ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Mannobjonova Robiyaxon Abdug‘ofur qizi

Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti

“Axborot-resurs markazi” kutubxonachisi,

Xadichai Kubro ayol-qizlar o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi o‘qituvchisi

e-mail: robiyamannobjonova@gmail.com

SAHOBALAR: TUSHUNCHASI, FAZILATI VA QISQACHA TASNIFI

Annotatsiya: Mazkur maqolada sahobalar tushunchasining lug‘aviy va istilohiy ta’rifi, sahobiylik mezonlari haqidagi ilmiy qarashlar, sahobalarning fazilati va adolati masalasi, ularning tabaqalari hamda islom ilmlarining shakllanishidagi o‘rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, sahobalar orasida ilk musulmonlar masalasi, fiqh va hadis ilmlarida yetakchi bo‘lgan sahobalar, ayol sahobalarning ilmiy faoliyati hamda sahobalar avlodining tugashi bilan bog‘liq masalalar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: sahoba, sahobiy, adolat, hadis, fiqh, tabaqa, rivoyat, muhaddis.

Sahobalar islom tarixi va islomiy ilmlarning shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutgan noyob avlod hisoblanadi. Ular Qur’on nozil bo‘lgan muhitda yashab, Rasulullоh sollallohu alayhi vasallamdan bevosita ta’lim olgan, islom dinini amaliy hayotga tatbiq etgan va uni keyingi avlodlarga yetkazgan birinchi jamoa bo‘lgan. Qur’on va sunnatning bizgacha sof va ishonchli holatda yetib kelishi, hadis ilmining mustahkam tizim sifatida shakllanishi aynan sahobalarning fidokorona sa’y-harakatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bois sahobalar haqidagi ilmiy tadqiqotlar islom ilmlarining muhim va markaziy yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Sahoba tushunchasining lug‘aviy va istilohiy ta’rifi

“Sahoba” so‘zi lug‘atda “bir kishi bilan birga bo‘lish”, “u bilan do‘stlik va hamsuhbatlik qilish” ma’nolarini anglatuvchi suhbat ildizidan kelib chiqqan bo‘lib, sohib so‘zining ko‘plik shaklidir. Qur’oni karimda bu so‘z lug‘aviy ma’noda bir necha oyatlarda qo‘llanilgan. Jumladan, Rasulullоh sollallohu alayhi vasallamning hijrati zikr qilingan oyatda Hazrati Abu Bakr roziyallohu anhu u zotning “sohibi” sifatida tilga olinadi.

Istilohiy ma’noda esa sahobiy deganda Rasulullоh sollallohu alayhi vasallamni iymon keltirgan holda ko‘rgan va musulmon holida vafot etgan shaxs tushuniladi. Ushbu ta’rif muhaddislar jumhuri tomonidan qabul qilingan bo‘lib, Ibn Hajar Asqaloniy tomonidan aniq va mukammal shaklga keltirilgan.

Islom ilmlarining ilk davrlaridan boshlab sahobiy tushunchasiga turlicha ta’riflar berilgan. Ayrim ulamolar sahobiy bo‘lish uchun Rasulullоh bilan uzoq muddat birga bo‘lishni shart qilgan bo‘lsa, boshqalari hadis rivoyat qilish yoki janglarda qatnashishni mezon sifatida ko‘rsatganlar. Masalan, Sa’id ibn Musayyab sahobiylik uchun Rasulullоh bilan bir yoki ikki yil birga bo‘lishni shart qilgan. Biroq bu kabi ta’riflar Rasulullohni ko‘rib iymon keltirgan, ammo u zot bilan uzoq vaqt birga bo‘lmagan yoki hadis rivoyat qilmagan ko‘plab sahobalarni qamrab olmagani sababli tanqid qilingan.

Muhaddislar tomonidan qabul qilingan ta’rifga ko‘ra, sahobiy bo‘lish uchun Rasulullohni hatto bir lahza bo‘lsa ham ko‘rish kifoya qiladi. U bilan uzoq vaqt birga bo‘lish, janglarda qatnashish yoki hadis rivoyat qilish shart emas. Biroq sahobiylikning asosiy va muhim sharti musulmon holida vafot etishdir. Aynan shu mezon sahobiy tushunchasini ilmiy jihatdan aniq va chegaralangan holda belgilab beradi.

Qur’oni karimda sahobalarning fazilati va ularning Alloh huzuridagi yuksak maqomiga ishora qiluvchi ko‘plab oyatlar mavjud. Ular “insonlar uchun chiqarilgan eng hayrli ummat” sifatida ta’riflanadi hamda Alloh taolo ulardan rozi bo‘lgani va ular uchun jannat tayyorlab qo‘yilganini bayon qiladi. Bu oyatlar sahobalarning islom tarixidagi alohida o‘rnini va diniy maqomini ochiq namoyon etadi.

Muhaddislar va ahli sunna ulamolari sahobalarning barchasini adolatli deb hisoblaydilar. Bu qarash sahobalarning ma’sum, ya’ni gunohdan xoli ekanini anglatmaydi. Balki bu ularning Rasulullоh sollallohu alayhi vasallamdan yolg‘on rivoyat qilmaganliklari, katta gunohlardan saqlanganliklari va din masalalarida sidqidildan harakat qilganliklarini bildiradi. Sahobalar orasida ayrim ixtiloflar va ijtihodiy xatolar bo‘lgan bo‘lsa-da, bu holatlar ularning umumiy adolatiga putur yetkazmaydi.

Keyingi davrlarda ayrim firqalar sahobalarning adolati masalasida turli e’tirozlar bildirganlar. Xususan, xavorijlar va ba’zi shia yo‘nalishlari ayrim sahobalarni adolatsizlikda yoki hatto kufrda ayblaganlar. Ahl as-sunna ulamolari esa bunday qarashlarni Qur’on oyatlari va sahih hadislar asosida rad etib, sahobalarning adolati hadis ilmining ishonchli tizim sifatida shakllanishida asosiy tayanch bo‘lganini ta’kidlaganlar.

Muhaddislar sahobalarni fazilatlari va islomni qabul qilishdagi oldin-keyinligiga qarab tabaqalarga ajratganlar. Bu borada Hokim Nishopuriyning o‘n ikki tabaqadan iborat tasnifi eng mashhur va keng tarqalgan hisoblanadi. Ushbu tasnifda Makkada ilk musulmon bo‘lganlar, Habashistonga hijrat qilganlar, Aqaba bay’atlarida qatnashganlar, Badr ahli, Hudaybiya bay’ati ishtirokchilari hamda Makka fathidan keyin islomni qabul qilganlar alohida tabaqalar sifatida zikr etiladi.

Ilk musulmon kim bo‘lgani masalasida manbalarda turli qarashlar mavjud. Ayrim ulamolar Abu Bakr Siddiqni, boshqalari Ali ibn Abu Tolibni yoki Xadicha bint Xuvaylidni birinchi musulmon sifatida zikr qilganlar. Ibn Salohning xulosasiga ko‘ra, bu masalani toifalarga ajratib hal qilish ilmiy jihatdan eng maqbul yo‘l hisoblanadi. Ya’ni erkaklardan Abu Bakr Siddiq, bolalardan Ali ibn Abu Tolib, ayollardan Xadicha bint Xuvaylid, ozod qilingan qullardan Zayd ibn Horisa, qullardan esa Bilol roziyallohu anhum ilk musulmonlar hisoblanadi.

Sahobalar orasida fiqhiy masalalarda chuqur bilimga ega bo‘lgan va fatvo berish bilan tanilgan zotlar ko‘p bo‘lgan. Umar ibn Xattob, Ali ibn Abu Tolib, Abdulloh ibn Mas’ud, Zayd ibn Sobit, Abdulloh ibn Abbos va Oisha roziyallohu anho ana shunday yetakchi sahobalar sirasiga kiradi. Ularning fiqhiy qarashlari keyingi fiqh maktablarining shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan.

Hadis rivoyatida esa Abu Hurayra, Abdulloh ibn Umar, Anas ibn Molik, Oisha roziyallohu anho va Abdulloh ibn Abbos eng ko‘p hadis rivoyat qilgan sahobalar sifatida tanilgan. Biroq sahobalarning hadis rivoyatidagi ko‘pligi yoki kamligi ularning ilmiy mavqeini belgilovchi yagona mezon emas. Aksincha, rivoyatdagi ehtiyotkorlik, ishonchlilik va aniqlik hadis ilmining asosiy mezoni hisoblanadi.

Ayol sahobalar islom ilmlari, xususan hadis va fiqh sohalarida muhim o‘rin tutgan. Oisha roziyallohu anho ko‘p hadis rivoyat qilgan zot bo‘lishi bilan birga, fiqhiy masalalarda yetuk mujtahida sifatida tanilgan. Erkak sahobalar va tobeinlar murakkab masalalarda uning huzuriga murojaat qilganlari manbalarda qayd etilgan.

Shuningdek, Ummu Salama, Hafsa bint Umar, Asmo bint Abu Bakr kabi sahobiyalar ham ilm tarqatishda faol ishtirok etganlar. Bu holat islomda ilm olish va ilm berishda jinsiy tafovut mavjud emasligini, ilmning barcha mo‘minlar uchun ochiq ekanini yaqqol ko‘rsatadi.

Manbalarga ko‘ra, sahobalar avlodi hijriy birinchi asr oxiriga kelib tugagan. Eng so‘ng vafot etgan sahobiy sifatida Abu Tufayl Omir ibn Vosila roziyallohu anhu zikr etiladi. Uning hijriy 110-yillar atrofida vafot etgani sahobalar davrining yakuniy chegarasi sifatida qabul qilingan.

Sahobalar islom dinining ilk va eng muhim tayanch avlodi hisoblanadi. Qur’on va sunnatning sof holatda saqlanib qolishi, islom ilmlarining shakllanishi va keyingi avlodlarga yetkazilishi aynan ularning fidokorona xizmati bilan bog‘liq. Muhaddislar tomonidan qabul qilingan sahobiy ta’rifi va sahobalarning adolati haqidagi qarash hadis ilmining ishonchli tizim sifatida shakllanishiga mustahkam zamin yaratgan. Shu bois sahobalar haqidagi ilmiy tadqiqotlar islom ilmlarini to‘g‘ri anglash va tarixiy jarayonlarni xolis baholashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.